

स्त्रीयांचा दर्जा

एखाद्या समाजाची प्रगती ही त्या समाजाने स्त्रीला दिलेल्या स्थानावरून लक्षात येते. प्राचीन काळात भारतीय स्त्रीचा दर्जा मिश्र स्वरूपाचा होता. वैदिक काळात समाजात स्त्रियांना आदराचे स्थान होते. प्रारंभी तिला पूर्णपणे स्वातंत्र्य हेते. नंतरच्या स्वातंत्र्यावर सामाजिक बंधने आली. चूल व मूल एवढेच तिचे अधिकार क्षेत्र राहिले. बौद्ध, जैन धर्मातील भिक्षुणी स्त्रियांना बरेच स्वातंत्र्य होते. मात्र याच काळात गणिका, वेश्या व दास या प्रथांचा विकास झाला व बालविवाहाचे प्रमाण बाढत गेले. मौर्योत्तर काळात ग्रीक, शक, कुशाणांची परकीय आक्रमणे सुरू झाली. तत्कालीन राजकीय अस्थिरता, परकीयांच्या आगमनाने प्रारंभीचे राजकीय, सामाजिक व पारिवारीक स्वास्थ्य नष्ट झाले. मौर्योत्तर काळातल्या अस्थिरतेमुळे स्त्री असहाय, आश्रित व परावलंबी होऊन तिला पिता, पती व पुत्राच्या आश्रयाची गरज निर्माण झाली. म्हणून ती परावलंबी बनली. गुप्त काळात वैदिक धर्माचे पुनरुज्जीवन झाले. स्त्रियांचा दर्जा सुधारला. विविध क्षेत्रात त्यांनी उल्लेखनीय कर्तबगारी दाखविली. दुर्दैवाने गुप्त काळाच्या विनाशानंतर हूण, मुस्लिमांची अक्रमणे छोट्या सत्तांचा उदय, त्यांच्यातील संघर्ष व अस्थिरता इ. कारणामुळे स्त्रीपावित्र्य, स्त्रीअस्तित्व व स्त्री रक्षण इ. प्रश्न निर्माण झाले. प्राचीन भारतीय स्त्रियांचा मिश्र दर्जा अभ्यासतांना स्त्री शिक्षण, विवाह, मालमत्ता, वारसा, कायदा, न्याय, स्त्रीधन आणि नियोग, वेश्या, दासी, सती, वैधव्य व पतिव्रत्य इ. घटकांवर प्रकाश टाकावा लागतो.

प्राचीन भारतातील स्त्रीयांचा दर्जा

१) स्त्री शिक्षण :

वैदिक काळात अनेक विद्वान स्त्रीया निर्माण झाल्या होत्या. अपाला, घोषा, विश्ववारा, सिकता, वैदिक काळात स्त्रियांना सन्मान व प्रतिष्ठा होती. मुलाप्रमाणे मुलीलाही शिक्षण दिले जाई. कुतला, रुक्मिणी उत्तम कवयित्री होत्या. कन्येस धर्म, तत्त्वज्ञान, नृत्य, संगीत व गायनाचेही शिक्षण देण्यात व या विदुषी म्हणून प्रसिद्ध होत्या. त्यांनी ऋग्वेदातील काही मंत्राची रचना केल्या आहेत. काही स्त्रीया अध्यापन कार्यही करत असत. अध्ययन करणाऱ्या स्त्री विद्यार्थिनींचे ब्रह्मवादिनी व सद्योवधू हे दोन प्रकार होते. मैत्रेयी, गागी, सुलभा व वाक्यनवी या स्त्रीया विद्येत प्रवीण होत्या. उपनिषद व सूत्रकाळातही स्त्रिया शिक्षणात पारंगत होत्या, गार्गी व याज्ञवल्क्यपत्नी मैत्रेयी या स्त्रिया विद्वान होत्या. चंद्रगुप्ताने शरीर रक्षक म्हणून स्त्रियांची नियुक्ती केली होती. कैकेयी, इंद्रसेना, विश्वला व सत्यभामा युद्धशास्त्रात निपुण होत्या. गुप्तकाळात अनेक राजस्त्रिया विविध कलात पारंगत होत्या. सहाव्या शतकात बौद्ध व जैन विहारातूनही शिक्षण दिले जात होते. गुप्त काळापर्यंत क्षत्रिय स्त्रीयांना शिक्षणाची सोय होती. परंतु नंतरच्या काळात बालविवाह व स्त्रियांवरील जाचक निर्बंधामुळे भारतीय स्त्रीया निरक्षर बनत गेल्या. त्यामुळे त्यांना स्वातंत्र्य राहिले नाही.

२) विवाह पद्धती :

विवाह हा पवित्र संस्कार होता. सामान्यतः वधूगृही विवाह होई. सप्तपदीसमयी कन्यादान, होम पाणिग्रहण, अग्नि-परिणय, अश्वारोहण, लाजाहोम इत्यादी विधी करण्यात येऊ लागले. विवाहसंस्थेला स्थैर्य प्राप्त झाले होते व समाजात अनेक प्रकारचे विवाह प्रचलित झाले होते. स्मृतीमध्ये विवाहाचे आठ प्रकार दिले आहेत. १) ब्राह्मविवाह, २) प्रजापत्य, ३) दैव, ४) आर्य, ५) पिशाच्च, ६) राक्षस, ७) असूर, ८) गंधर्व या आठ पैकी पहिले चार चांगले व इतर चार त्याज्य मानले जात ते पुढीलप्रमाणे-

१) ब्राह्म विवाह : यामध्ये मुलीचे पिता विद्यासंपन्न, सद्गुणी असलेल्या मुलास आपल्या कन्येसोबत विवाहासाठी आमंत्रित करित असे.

२) प्रजापत्य विवाह: यात बराची विधीपूर्वक पूजा करून कन्यादान केले जात व वधू-वरास गृहस्थीजीवन सुखी, आनंदी जगा असा आशिर्वाद कन्या पिताकडून दिले जाई.

३) देव विवाह: यात मुलीच्या विवाहासाठी वधूपिता यज्ञ आयोजित करून यज्ञ विधीपूर्वक संपन्न करणाऱ्यास कन्यादान करित असे. हा विवाह सामान्याकरीता नसल्याने अल्पावधीतच हा विवाह कालबाह्य ठरला.

४) आर्ष विवाह : या विवाहात कन्यापित्यास वराकडून एक बैल गाय दिले जाई.

५) पिशाच्च विवाह : हा विवाह हिंदू समाजात निंदनीय समजला आहे. यात मुलीला मद्य पाजून बेशुद्ध करून तिची फसवणूक करून विवाह केला जाई. याज्ञावाल्क्य या विवाहास छळयुक्त व कपटयुक्त म्हणतो.

६) राक्षस विवाह : यात वधुपित्याशी युद्ध अथवा बलप्रयोग करून कन्या अपहरण केले जाई.

७) असूर विवाह: यात वधूपित्यास वर पक्षाकडून धन देवून केलेल्या विवाहाला असूर विवाह म्हणत.

८) गंधर्व विवाह : एकमेकांच्या प्रेमात पडलेल्या युवक-युवतीने परस्परांच्या समतीने केलेला विवाह हा गंधर्व विवाह होय.

या आठ प्रकाराशिवाय विवाहाच्या अनेक प्रथा कालौघात निर्माण झाल्या. त्याचा तपशील पुढीलप्रमाणे-

१) स्वयंवर विवाह

ही विवाह पद्धती ऋग्वेदकाळात सुरू झाली आणि क्षत्रियांत हा प्रकार प्रचलित होता. इदमती, द्रौपदी, सीता, दमयंती आणि यशोधरा यांचे विवाह स्वयंवर पद्धतीचे होते. त्यांनी पतीची निवड स्वतः केली होती. या पद्धतीत अनेक युवा युवती एकत्र येत असत. अशा प्रसंगी कोणती तरी शर्यत किंवा परीक्षा सावत असत. जमलेल्या पुरुषामधून कन्या पतीची निवड करित असत.

२) अनुलोम विवाह

उच्च वर्गीय पुरुषांचा निम्नवर्गीय स्त्रीशी झालेला विवाह हा अनुलोम विवाह होय. भृगुवंशी ब्राह्मण ऋषी च्यवनचा क्षत्रीय राजकुमारी सुकन्येशी झालेला विवाह,

३) प्रतिलोम विवाह

उच्च वर्गीयसीचा कनिष्ठवर्णी पुरुषांबरोबर झालेतल्या विवाहास प्रतिलोम विवाह म्हणत. ब्राह्मण स्त्री, क्षत्रिय किंवा क्षत्रिय स्त्री व शुद्र पुरुष यांचा विवाह प्रतिलोम प्रकारात मोडत असत. उदा. ब्राह्मण ऋषी शुक्राचार्य पुत्री देवयानी व ययाति यांचा विवाह होय.

४) बहुपती-पत्नी विवाह :

एकपति-पत्नी विवाह शास्त्रोक्त व बहुमान्य असला तरीही समाजात बहुपत्नी व बहुपती विवाहाचे उल्लेख आढळतात. उदा. दशरथाला तीन, पडू राजाला दोन (माद्री कुंती), याज्ञवल्क्यः ऋषीला दोन कात्यायनी मैत्रेयी) व श्रीकृष्णाला १६ सह पत्नी होत्या. बहुपतित्याची प्रथा अपवादस्थाने अस्तित्वात होती. उदा. द्रौपदी पाच पांडवांचा विवाह बहुपती विवाह होता.

५) पुनर्विवाह : प्राचीन काळात पुनर्विवाह प्रचलित होता. ऋग्वेद व धर्मसूत्रकारांनीही त्यास संमती दिली होती. पती हरवला किंवा मृत्यू पावला अशा स्थितीत स्त्रीला पुनर्विवाहाची परवानगी होती. तैत्तिरिय संहितेत उल्लेख आहे.

६) बालविवाह : रजोदर्शनापूर्व ज्या कन्येचा विवाह त्यास 'बाल विवाह' म्हटले जाईल. आपल्या मुलीचा विवाह ८ व्या वर्षी न करणारा पिता नरकात जाईल असे मनूने म्हटले. चालुक्य कन्येचा विवाह गोव्याच्या कदंब राजकुमारीशी बाल्यावस्थेत झाला होता.

३) केशवपन :

पतीच्या मृत्यूनंतर स्त्रीचे केशवपन केले जाईल. मध्ययुगीन काळात विधवा केशवपनाची प्रचलीत होती. ती प्राचीन काळी फारशी रूढ झाली नव्हती. वेद व धर्मसूत्रात केशवपनाचा संदर्भ मिळत नाही. विधवांनी वैराग्य वृत्तीने जीवन जगावे असा दंडक होता.

४) सतीप्रथा :

पती निधनानंतर त्यांच्या चितेवर उडी टाकून त्या बरोबर सहगमन करणे म्हणजे सती जाणे होय. प्राचीन काळी ही प्रथा फारशी प्रचलित नव्हती. सती प्रथेचा पहीला उल्लेख इ.स.पू. ५१० मध्ये एरण शिलालेखामध्ये मिळतो. स्त्रियांना स्वर्गप्राप्ती होते व त्यांचा सर्वत्र सन्मान होतो. या धारणेपोटी धर्मशास्त्रकारानी स्त्रीप्रथेचे समर्थन केले. प्राचीन ग्रीक व जर्मन लोकात ही प्रथा प्रचलित होती. मूळात सती गेलेल्या स्त्रीची संपत्ती हडप करण्याच्या हेतूने काही नातलग मंडळी तिला सती जाण्यास प्रवृत्त करित असा युक्तीवादही करता येतो.

५) हुंडा पद्धती :

ऋग्वेदकाळात वरपक्षास हुंडा देण्याची प्रथा होती. दैव विवाह प्रकारात वधू पिता बराला हुंडा देऊन कन्यादान करित असे. हा विवाह समाजमान्य व प्रतिष्ठीत समजला जाई. जरी हुंडा पद्धत प्रचलित असली तरी ती अत्यंत मर्यादित होती. हुड्याची सक्ती वधूपित्यावर नव्हती. बराला वधूपिता सालंकृत कन्यादान करित असे.

६) स्त्रीधन :

विवाहाच्या वेळी खीला भेटवस्तू स्वरूपात जे दान दिलेले असते त्यास स्त्रीधन म्हणत, अशाप्रकारच्या स्त्रीधनाचा प्रथम उल्लेख ऋग्वेदात मिळतो. स्त्रीला वैयक्तिक मिळालेल्या संपत्तीचा स्त्रीधनात समावेश होतो. विवाहप्रसंगी पिता कन्येस अलंकार, जमीन, रथ, पालख्या, पशू, जमिनी, गांवे आणि दासदासी भेट स्वरूपात देत असे. मनूने सहा प्रकारच्या स्त्रीधनाचे उल्लेख केलेला आहे. स्त्रीच्या पतीला संकटप्रसंगी स्त्रीधन वापरण्याचा अधिकार होता. परंतु त्याकरीता स्त्रीची संमती अनिवार्य होती.

७)नियोग पद्धती : प्राचीन काळापासून (वैदिक) भारतात नियोग प्रथा होती. या प्रथेच्या अंतर्गत नपुसंक पती असेल आणि त्याची मान्यता असेल तर पुत्रहिन पत्नी नियोजित पुरुषाबरोबर लैंगिक संबंध ठेवून पुत्राना जन्म देऊ शकत होती. काही धर्मशाखांनी नियोगाला संमती दिली तरीही इतरांनी त्याचा निषेध केला. कालांतराने ही प्रथा बंद झाली

८) पडदा पद्धती :

वैदिक काळात पडदा पद्धती नव्हती. कोणत्याही धर्मग्रंथात ह्या प्रथेचा उल्लेख नाही. स्त्रीयांना सामाजिक व धार्मिक सण समारंभात सामील होण्याचे पूर्ण स्वातंत्र्य होते. उत्तर वैदिक काळात स्त्रियांवर अनेक निर्बंध घातले गेले. त्यांचे स्वातंत्र्य हिरावून घेतले. पण पडदा पद्धतीचा उल्लेख तत्कालीन साहित्यात सापडत नाही. पुढे मध्ययुगात मुस्लिमांच्या आगमन व प्रभावानंतर उत्तर भारतात ही प्रथा सुरु झाली असावी.

९) घटस्फोट :

धर्मशास्त्राची घटस्फोटाला मान्यता नव्हती. म्हणून घटस्फोट व स्त्रीच्या पुनर्विवाहाला असहमती दाखविली आहे. नारदांनी पती नपुंसक असेल किंवा संन्यासी झाला असेल तर खीला घटस्फोट घेण्याचा अधिकार दिला आहे. तरीदेखील सहजासहजी हिंदू स्त्री-पुरुषांना घटस्फोट घेण्याची मुभा नव्हती.

१०) वेश्या:

प्राचीन भारतीय समाजात वेश्या व्यवसाय प्रचलित होता. गणिका हा वेश्यांचाच उपप्रकार होता. वात्सायनाचे कामसूत्र, कौटिल्याचे अर्थशास्त्र तसेच जैन व बौद्ध ग्रंथात वेश्या व त्यांच्या व्यवसायाची माहिती मिळते. बौद्धांच्या साहित्यात आम्रपाली वा वेश्येसंदर्भात उल्लेख मिळतो. चंद्रगुप्त मौर्याच्या राजवटीत वेश्यांना राजाश्रय मिळाला होता.

११) वारसा हक्क :

वैदिक काळात कन्या आणि पुत्राला समान लेखले होते. पती-पत्नीला स्वगृहातील चीज वस्तूंचे समान भागीदार समजले होते. परंतु वास्तविक पाहता स्त्रीला संपत्तीमध्ये समान हक्क दिले नाहीत. जेष्ठ मुलाप्रमाणे जेष्ठ मुलीला वारसाहक्क नव्हता. मुलाप्रमाणे पत्नी, माता किंवा मुलीला मालमत्तेचा वाटा मिळत नव्हता. पुनर्विवाहाचा मर्यादित अधिकार दिला गेला तरीही संपत्तीचा हक्क मिळत नव्हता. कन्या अविवाहित असल्यास किंवा तिचा पतीवियोग झाल्यास तिला मालमत्तेचा वारसा मिळत असत. थोडक्यात स्त्रीला सहजासहजी मालमत्तेचा हक्क मिळत नव्हता.

१२) सामाजिक, धार्मिक जीवनातील स्थान

पूर्व वैदिक काळात स्त्रीयांना सामाजिक व धार्मिक क्षेत्रात सन्मान व प्रतिष्ठा होती. धर्मसूत्रांच्या काळात मुलींचा विवाह लवकर सुरु झाल्याने स्त्री शिक्षणापासून वंचितइसी परिणामी स्त्रीयांना शूद्रांचे स्थान दिले गेले. बहुतांश सर्व हिंदीवांच्या संकोच केला. बौद्ध व जैन धर्म ग्रंथांनी स्त्रीविषयक उदार भूमिका ठेवली. परंतु पूर्व वैदिक काळात स्त्रियांना जी उदार दिली होती तिचा लोप उत्तर वैदिक काळात झाल्याचे दिसते. स्त्री ही पुरुषाची दासी आहे असे स्त्रीचे चित्र निर्माण करण्यात आले. त्यामुळे या सामाजिक व धार्मिक स्थान खालावले.

वरील विवेचनाचे सर्वांगीण सुक्ष्मावलोकन केल्यास स्त्रीचे परस्पर विरोधी स्थान व तिचे विविधरूपे दृष्टोत्पत्तीस येतात. पूर्व वैदिक, मौर्य व गुप्त काळात स्त्रियांची स्थिती समाधानपूरक होती. अन्य मौर्योत्तर काल व गुप्तोत्तर काळात त्यांना दुय्यम स्थान प्राप्त झाले. त्यांच्यावर अनेक निर्बंध घातले गेले. त्यासाठी राजकीय अस्थैर्य, बाह्य आक्रमणे, भारतीयांची मानसिकता इ. गोष्टी कारणीभूत ठरल्या. त्यामध्ये धर्मज्ञासकारांनीही कमालीचा दुजाभाव केला होता. प्राचीन भारतीयांनी आदर्श स्त्रीजीवनाचे रूप जगापुढे ठेवले. मात्र परिस्थितीजन्य दोषामुळे त्यांना कनिष्ठ स्थान प्राप्त झाले.

वर्णव्यवस्था :

ऋग्वेदाळात प्रारंभी वर्ण व जाती असा भेद नसावा. कालौघात समाजाच्या वाढत्या गरजा भागविण्यासाठी श्रमविभागणीच्या तत्त्वावर वर्णव्यवस्था निर्माण झाली. वर्णाश्रम हा भारतीय सामाजिक जीवनाचा मुख्य पाया आहे. वर्णव्यवस्था ही भारतीयांची केवळ गरज नसून धार्मिक ऋण फेडण्याचे ते एक अनिवार्य साधन आहे. या व्यवस्थेने सामाजिक शिस्त निर्माण केली, मात्र त्याचबरोबर एक शोषणाची व्यवस्थाही निर्माण झाली.

अ) वर्ण उत्पत्ती व सिद्धांत :

१) देवी सिद्धांत :

ऋग्वेदाच्या १० मंडलातील पुरुषसुक्तात विराट पुरुषाच्या अंगातून चार वर्ण निर्माण झाल्याचे म्हटले आहे. महाभारतामध्ये विराट पुरुषाऐवजी ब्रह्माच्या शरीरातून वर्णव्यवस्था निर्माण झाल्याचे म्हटले आहे. विष्णू पुराणात भगवान विष्णू पासून वर्ण निर्माण झाल्याचे माणले आहे. वायुपुराणात क्षत्रियाला ब्रह्माच्या वक्षातून उत्पन्न मानले आहे.

२) गुण-कर्म सिद्धांत :

गीतेमध्ये श्रीकृष्णांनी वर्ण उत्पत्ती गुण व कर्मावर आधारित केली आहे. महाभारताच्या शांतिपर्वात व काही पुराणात सुद्धा वर्ण उत्पत्ती कर्म आधारित झाल्याचे मानले आहे.

३) रंग-उत्पत्ती सिद्धांत:

वर्णाचाच दुसरा दुसरा अर्थ रंग. रंगाचा अर्थ घेवून ऋग्वेदात गौर रंगाच्या आर्यांचा एक वर्ग व काळा वर्ग असे दोन वर्ग निर्माण झाले. ही उत्पत्ती पाश्चात्य विद्वानांनी मांडलेली आहे. कारण अनार्यांचा त्यांच्याकडे सामाजिक भेद रंगावर आधारलेले होते.

४) जन्मावरून वर्ण उत्पत्ती सिद्धांत:

महाकाव्य काळात वर्ण हा जन्मावरून ठरविण्यात आला.

ब) स्वरूप

प्रारंभीची वर्णव्यवस्था गुण कर्मावर आधारित होती. परंतु आर्य व अनार्य संपर्कामुळे वर्णभेद निर्माण झाले. काही अनिष्ट प्रथामुळे वर्णव्यवस्थेची तटबंदी निर्माण होवून परस्पर वर्णातील रोटी-बेटी व्यवहार बंद झाले. वर्ण हा जन्माधिष्ठीत बनल्याने प्रत्येक वर्ण स्वतःस श्रेष्ठ व इतर वर्णास कनिष्ठ समजू लागला. वर्ण शुद्धीकरणाला महत्त्व वर्णव्यवस्था वर्णसंकरनिषेध ठरविले. शुद्रांनाहीकमी लेखले गेले. गुणकर्मा आधारित लुप्त झाली व जातीची बंधने दृढमुल झाली. उपनिषदकाळात वर्णव्यवस्था पक्की होत जाऊन त्यातून अनेक जाती उत्पन्न झाल्याचे दिसते. प्रत्येक वर्णाच्या लोकांची कामे ठरविण्यात आली. या काळातील चातुर्वर्णाची कामे पुढीलप्रमाणे आहेत.

१) क्षत्रिय :

राज्यरक्षण, वर्धन करणाऱ्यांचा, लढाऊ वृत्ती जोपासणाऱ्यांचा हा वर्ग होय. शिवाय अध्ययन, यजन, दान, प्रजारक्षण व राज्यकारभार ही या वर्णाची प्रमुख कर्तव्ये होती. ते कर माफ असलेले विशेषाधिकार संपन्न लोक होते. युद्धकाले ते प्रविण होते. त्यामुळे त्यांचा धर्म क्षात्रधर्म बनला.

२) ब्राह्मण :

ब्रम्हाविषयी जाणकार, विद्या व धर्माचा उपासक तो ब्राह्मण अध्ययन, अध्यापन, यजन, याजन, दान, प्रतिगृह्य ही त्यांची प्रमुख कर्तव्ये होती. सर्व धार्मिक विधी व संस्कार तोच पार पाडीत असे. विद्या व बेदरक्षण व निस्वार्थ भावना बाळगून ते समाजात आदर्शस्थानी होते. क्षत्रियांवर त्यांच्या पालनपोषणाची जबाबदारी होती.

३) वैश्य :

पशूंचे रक्षण, दान, अध्ययन, वाणिज्य, व्याजबद्ध व शेती ही वैश्यांची मुख्य कर्तव्ये. या वर्णात सामान्य लोकांचा समावेश होईल. ह्या वर्गाला 'विश' असे नाव होते. त्यापासून वैश्य असा शब्द तयार झाला. पूर्वी ते कर देत, अध्ययन, यजन व दान ही कामे करीत. नंतरच्या काळात हा वर्ण फायदेशीर असलेल्या व्यापाराकडे आकर्षित झाला. त्यामुळे पुढील काळात वैश्य म्हणजे व्यापारी हा विचार रूढ झाला.

४) शुद्र :

हे ही वैदिक आर्यच होते. ब्राह्मण, वैश्य क्षत्रिय या तीन वर्गातील लोकांची सेवा करणे हे शूद्राचे मुख्य कर्तव्य त्यांची आज्ञा पाळणे अनिवार्य असे. अन्यथा त्यांना कठोर दंड दिला जाई. वेदाध्ययन, यज्ञ किंवा उपनयनाचे अधिकार शूद्रांना नव्हते. फक्त कष्टाची व हलकी मानली गेलेली कामे ते करीत.

क) वर्णसंकर :

या चार वर्णा शिवाय पुढे काही काळानंतर परस्परांच्या संबंधामुळे संकर जाती भारतात निर्माण झाल्या. सूत, मागध ही संकर (त्रैवर्णिक) जातीची उदाहरणे असून त्यांची स्वतंत्र कर्तव्येही आहेत. चातुर्वर्गाबाहेरील लोकांना 'ब्रात्य' म्हटले जाई. त्यांना वर्णव्यवस्था मान्य नव्हती. त्यांची बोलीभाषा प्राकृत होती. ते भटके जीवन जगत. या लोकांचे वास्तव्य अधिक मगध देशात आढळल्याचे दिसले. निषाद लोकांत आर्यतरांचा समावेशहोता आणि सध्याच्या भिल्लांशी त्याची तुलना करता येईल, वर्णव्यवस्था ही अन्यायी होती. प्रारंभी वर्णव्यवस्था गुणावर आधारित होती. ती पुढील काळात जन्म आधारित बनली. परिणामी श्रेष्ठ कनिष्ठ याची भावना निर्माण झाली.

सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे या वर्णव्यवस्थेमुळे समाजात विषमता निर्माण होऊन समाज दुभंगला गेला. कनिष्ठ वर्गाच्या लोकांना मूलभूत अधिकार नाकारण्यात आले.